

KUR'ÂN-I KERİM'DE ALLAH'A MÜŞÂKELE YOLUYLA İSNAD EDİLEN İFADELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Veysel GÜLLÜCE*

ÖZET

Kur'ân-ı Kerim'de, inkârcıların din aleyhindeki eylemlerine karşın, daha çok müşâkele yoluyla Allah'a nispet edilerek kullanılmış olan mekr, keyd, istihza, suhriyye ve nisyân ifadeleri, edebî sanatlar hakkında bilgi sahibi olmayan bazı kimseler tarafından yanlış yorumlanabildiği gibi, bazı kötü niyetli kimseler tarafından da Kur'ân'a gölge düşürmede malzeme olarak kullanılmıştır. Keza, hile ve tuzak manalarını çağrıştıran mekr ve keyd ifadelerinde olduğu gibi, bazı kelimeler anlam daralmasından dolayı günümüzde yanlış çağrışımlara neden olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müşâkele, Mekr, Keyd, Hud'a, İstihza, Suhriyye, Nisyan.

ABSTRACT

An Inquiry On The Parabolical Terms That Are Used For Allah

In the Quran, the terms of makr (deceit), kayd (decoy), istihza (mock), suhriyya (scoff), nisyân (oblivious) usually be used for Allah in a parabolical way to set-off for denier deeds who are against religion by way of resemblance in connection with God. These terms misinterpreted by someone who haven't thorough knowledge of literary art but some malicious people used these expressions as a material so as to cast the Quran in to shadow. Smilarly, some words such as makr and kayd that are evocating deceit and decoy can be cause wrong connotations because of its constrictions of meaning.

Key Words: Parabolical, Deceit, Decoy, Mock, Scoff, Oblivious.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, insanların kullandığı dolayısıyla da anlayacağı bir dille indirilmiş ilahî bir kelimedir. İnsanların konuşmalarında mecâz, kinâye, istiâre gibi

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı (e-posta: veyselgulluce1@hotmail.com).

edebî sanatlar olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim'de de bu sanatların en güzel örneklerine yer verilmiştir. Bu sanatları görmemek veya görmezlikten gelmek pek çok yanlış anlamalara kapı aralayacaktır. Çünkü bu takdirde mecâzlar, kinâyeler hakikat zannedilecektir. “*Bu dünyada a'ma olan âhirette de a'madır...*” (İsrâ, 72) âyetinde dünyadaki a'malığın mecâzî manada (manevî körlük) olduğunu görmeyen veya kabul etmeyen kimseye göre, dünyada a'ma olan âhirette de a'ma olacaktır. “*Sema'daki kar dağlarından dolu indirir...*” (Nûr, 43) âyetinde bulutların dağlara benzetildiğini fark etmeyen kimse gökyüzünde dağların var olduğunu zannedecek, “*Fecirdeki siyah iplik beyaz iplikten ayırt edilinceye kadar yiyiniz içiniz...*” (Bakara, 187) âyetindeki siyah iplikten maksadın fecir vaktinde gökyüzünde iplik gibi uzanan siyahlık ve beyazlık olduğunu anlamayan kimse, oruca başlamak için yastığının altında sakladığı siyah iplikle beyaz ipliğin birbirinden ayırt edilmesini bekleyecektir.¹

Bu tür yanlışlara düşmede önemli bir etken de bazı âyetlerde müşâkele yoluyla söylenmiş ifadeleri fark etmemektir. Bu çalışmamızda bu tür âyetleri ele alarak, âyetlerin anlaşılmasında bu edebî sanatı bilmenin önemi üzerinde durmaya çalışacağız. Bu arada kasıtlı olarak bu sanatı görmezlikten gelerek âyetlerin manalarını çarpıtmak isteyenlerin kötü niyetlerini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Müşâkele Sanatı (المشاكلة)

Kelime olarak *şekil* kökünden gelir. Müfâale babının bariz özelliği olarak müşâreket ifade eder. Yani karşılıklı bir eylem, karşılıklı bir benzeşme vardır. İfadelerin benzeşmesi söz konusudur.

Belâğatta, *bedî* sanatlarından biri olan *müşâkele*, *lafızda ittifak*, *manada ihtilâftır*.² Başka bir tarife göre, “*sohbetinde tahkîki veya takdîri olarak geçtiği için, bir şeyi gayr'ın lafızıyla zikretmeğe denir.*”³

*Kelam'da geçen lafızdan dolayı konuşanın, meramını bu lafızla ifade etmesidir.*⁴ Kullanılacak kelime yerine, sohbet esnasında söylenmiş bir kelimeyi

¹ Bu nevi âyetlerdeki edebî sanatlar için bkz. Mahmûd Safî, *el-Cedvel fi l'rabi'l-Kur'ân ve Sarfihî ve Beyanihi*, Daru'r-Raşîd, Beyrut, 1991.

² Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetu't-Tefasir*, Mektebetu Cidde, tsz., I, 39

³ Celâluddin Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvinî, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâğâ*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1998, I, 327; Bilgegil bu tarifi “*Bir şeyi gayr'ın lafızıyla zikretmeğe derler. Gerek takdîren gerek tahkiken gayrin sohbetinde olsun*” şeklinde ifade edilmiş şeklini Süleyman Paşa'ya nispet etse de (bkz. M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğât)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989 s. 201) bu tarifi Kazvinî'den tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

⁴ Muhammed Saîd İsbir-Bilâl Cüneydî, *eş-Şâmil fi Ulîmi'l-Luğati'l-Arabiyyeti ve Mustalahâtihâ*, Dâru'l-Avde, Beyrût, 1985, s. 850 (özetle).

kullanmak suretiyle meramını ifade etmek şeklinde de tarif edilebilir.⁵ Müşâkelede sonraki söz öncesine binân söylenmiş olup onunla birlikte değer kazanır. Önceki olmasa, sonraki ifadenin bir manası olmaz. Hatta doğru bir ifade olmaz.

Mesela, Amr b. Külsûm'un: "Dikkat ediniz! Bize karşı kimse cahillik etmesin! Yoksa biz de o cahillerin cahilliğinin fevkinde bir cahillik yaparız" meâlindeki beytinde geçen "...cahillik yaparız (fe-nechele)" ifâdesi, daha önce geçen "cahillik yapması (lâ-yechelen)" ifâdesinden dolayı, "aksi halde biz de ona cahilliğinden dolayı haddini bildiririz" cümlesi yerine, müşâkele yoluyla söylenmiştir.⁶

Fakirliğinden dolayı soğuktan korunacak bir elbise bulamayan İbnu'r-Rukma'nın kendisini soğuk bir günde yemeğe çağırarak "senin için ne pişirmemizi istersin" diyen arkadaşlarına cevaben: "bana bir elbise ve gömlek pişiriniz" demesi,⁷ keza karnı iyice acıkmış misafirine, müzik dinletmek isteyen ev sahibinin "sana ne dinletmemi arzu edersin?" sorusuna karşılık, misafirinin: "çatal bıçak sesi dinlemek isterim" demesi müşâkele örneklerindedir.

Bilgegil'in bu nevi müşâkele örneklerini lâubâililik veya âmiyâne istiâre olarak değerlendirmesi,⁸ kanaatimizce, müşâkele sanatına yönelik bir eleştiri değil, sadece bu nevi örnekler içindir. Çünkü diğer edebî sanatların pek çoğu ifadeye güzellik ve tatlılık kattığı gibi, bu durum söze güzellik katan bedî sanatlarından olan müşâkele için de geçerlidir.⁹ Nitekim kendisi de "müşâkelede en ziyade dikkat edilecek husûs zerâfetin sağlanmasıdır" diyerek, bu sanatın yerli yerinde kullanıldığı takdirde ifâdeye

⁵ Benzer tarif ve açıklamalar için bkz. Ebû Bekr Alî b. Abdillâh el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb*, thk., İsmâ Şuayto, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1987, II, 252; et-Tîbî, *et-Tibyân fi'l-Beyân*, thk., A. Huseyn Zemmût, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1996, s. 468; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Dâru'l-İhyâ't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, tsz., s. 375; İn'âm Fevval Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 649; Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 111; Bilgegil, s. 200-201; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *İ'caz ve Belağat Deyimleri*, EKEV yayınları, Erzurum, 2001, s. 116; Cüneyt Eren, Halil Özcan, *Kur'ân-ı Kerim'de Edebi Sanatlar*, Aktif Yayınevi, Erzurum, 2003, s. 130

⁶ Beyt'in aslı şöyledir: *E-lâ lâ yechelen aleynâ ehadun* *Fe-nechele fevka cehilî-câhilînâ* (bkz. Hamevî, II, 252; Tîbî, s. 468; İsbir-Cüneydî, s. 851; Hâşimî, s. 377). Mâverdî, İbnu'l-Cevzî ve Kurtubî bu beyti, "Allah da onlarla alay eder!" (Bakara, 15) âyeti hakkındaki görüşleri sıralarken, müşâkele manasında değerlendirdiğimiz yoruma açıklık getirme sadedinde zikretmişler, ancak müşâkele ifadesini kullanmamışlardır. Bkz. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Maverdî, *en-Nüketu ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Maverdî)*, Beyrut, 1992, I, 77; Cemaluddin İbnu'l-Cevzî, *Zadu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk., M. Abdullâh, Beyrut, 1987, I, 25-26; Kurtubî, I, 145.

⁷ Kazvinî, I, 327; Hâşimî, s. 375. kezâ bkz., İsbir-Cüneydî, s. 851; Hacımüftüoğlu, a.g.e., s. 117; Bilgegil, s. 201

⁸ bkz., Bilgegil, s. 201-202

⁹ Bu konuda bkz. İsbir-Cüneydî, s. 851

zerâfet katacağına işaret etmiştir. Ayrıca, pek çok kaynakta müşâkeleyi açıklamak için zikredilen bu nevi örnekler hakkındaki eleştirisinde çok da isabetli olduğu söylenemez.

Müşâkele, “iki manalı bir sözü, her iki manasıyla, birini hakiki diğerini mecâzî olarak iki defa arka arkaya kullanma sanatıdır”¹⁰ şeklinde de tarif edilmişse de, Taşkoprüzâde müşâkelenin mecâzdan farklı olduğunu söylemektedir. Nitekim, *Fevâidu'l-Ğıyasiyye*'de geçen “*el-müşâkeletu en-tezkure's-şey'e bi-lafzi ğayrihi li-vukuihi fi sohbetihî*” tarifini şerh ederken, tarifin, “*el-müşâkeletu en-tezkure's-şey'e bi-lafzi ğayrihil* müşâkele, bir şeyi başkasının lafzıyla zikretmendir” kısmına mecâzın dahil olduğunu, devamı olan, “*li-vukuihi fi sohbetihî/onun (başkasının) sohbetinde vaki olduğu için*” kısmıyla ise mecâzın bu tarifin dışında bırakıldığını söyler. Ayrıca şu farklara dikkat çeker: Mecâz, muhassinât-ı zâtıyyeden, müşâkele ise, muhassinât-ı araziyyedendir.¹¹ Kezâ, mecâzda lafız mecâzî manada kullanılırken, -yukarda takdim ettiğimiz- “-senin için ne pişirmemizi istersin?” “-bana bir elbise ve gömlek pişiriniz” misalindeki, “pişiriniz” ifadesi, “dikiniz” manasında kullanılmamıştır ki mecâz olsun. Bilakis, bu lafız “dikiniz” yerine kaim olmuştur. Mecâz bir mana yerine başka manayı irade etmektir, müşâkele ise bir lafız yerine başka bir lafız irade etmektir. Taşkoprüzâde, yukardaki tarifde *tecnîs* (cinâs)'in de dışarıda bırakıldığını söyleyerek, müşâkele ile farkını şöyle açıklar: *Tecnîs*, bir münasebetten dolayı bir lafız başkasına tercih etmektir, müşâkelede olduğu gibi başkasıyla değiştirmek değildir.¹²

Peygamberimizin (s.a.s) ibadette ölçülü ve orta yollu olmayı tavsiye ederken gerekçe olarak söylediği, “*Allah bıkmaz ama siz bıcarsınız*”¹³ ifâdesinde de bir

¹⁰ Necmeddin Şahiner, *Edebî Sanatlar*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1975, s. 95

¹¹ *Muhassinâtü'l-bedîyye*, kelâmı, lafız (cinâs ve sec' gibi) veya mana (tevyie, tecâhül gibi) yönünden güzelleştirme vecihleridir. Bu açılardan (lafız ve mana) iki kısma ayrılır (Akkâvî, s. 640). Müşâkele de lafzî muhassinâtandır (Ahmed b. Mustafa Taşkoprüzâde, *Şerhu'l-Fevâidi'l-Ğıyasiyye*, -baskı yeri ve tarihi yok-, s. 272-273).

¹² Taşkoprüzâde, a.y. *Tecnîs*, “Manaları farklı olmakla birlikte, lafızlarının herhangi bir şekilde ittifak etmesidir” şeklinde tarif edilir. Müşâkelede olduğu gibi, manalar farklı olsa da, öncekinden dolayı söylenmiş olma şartı yoktur. Ayrıca, lafzın aynı olması değil, lafızda herhangi bir benzerlik söz konusudur. Kiyâme, 29-30. âyetlerdeki *sâk* (bacak) ve *mesâk* (sevk) kelimeleri arasında olduğu gibi (bkz. Yahya b. Hamza, el-Alevî, *et-Tirâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 562).

¹³ (Fe-inna'llahe lâ (len) yemellu hattâ temellû). Bkz. Buharî, İmân, 32; Teheccüd, 18; Savm, 52; Libâs, 43; Müslim, Müsâfirîn, 215, 221; Sıyâm, 177; Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27; Nesâî, Kible, 13; Kiyâmu'l-Leyl, 17; İmân, 29; İbn Mâce, Zühd, 28... Yani, Allah size sevap vermekten bıkmaz ama siz sonunda ibadetten bıcarsınız. Bu hâdisin asıl manası: “Çünkü siz bıkcaya kadar Allah bıkmaz” şeklindedir. Ancak Kurtubî'nin de belirttiği üzere bu hadisteki “hattâ” edatı bir görüşe göre “ve”, bir görüşe göre ise “ve entum” manasında değerlendirilmiştir (bkz. Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'ân, Beyrut, 1988, I, 145). Biz de “ve entum” manasında alarak

müşâkele vardır. “sevabını kesmez” yerine, müşâkele için “bıkmaz” denilmiştir.¹⁴ Ancak burada önceki misallerden farklı bir müşâkele örneği vardır. Çünkü, bu ifadede sonradan geçecek olan “siz bıcarsınız” ifadesinden dolayı, öncesinde “Allah bıkmaz” denilmiştir.

Kur’ân’da Müşâkele Sanatı

Müşâkele sanatı, Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli âyetlerde kullanılmıştır. Örneğin, “**Kötülüğün** (seyyie) karşılığı **kötülüktür**” (Şûrâ, 40)¹⁵, “Size karşı **haddi aşana** siz de aynı şekilde **haddi aşın**” (Bakara, 194) âyetlerinde kötülüğe karşılık vermenin **kötülük**, haddi aşanlara misliyle mukabelede bulunmanın **haddi aşma** olarak isimlendirilmesi müşâkele olarak değerlendirilmiştir. Hakikatte adaletin gereği olarak, bu fiillere karşılık verilecek cezâ (ukubet) kastedilmiştir.¹⁶

“Sen benim **nefsimde** (bende) olanı bilirsin ama ben senin **nefsinde** (sende) olanı bilmem” (Mâide, 116) âyetinde, Hz. İsa’nın Cenab-ı Hak için kullandığı *nefs* kelimesinin hakîki manada olmayıp, birinci *nefs*’den dolayı müşâkele yoluyla söylendiği belirtilmiştir.¹⁷

“Onlara bir **kötülük** dokunduğunda ise, Mûsâ ve beraberindekilerin **uğursuzluğuna** uğradıklarını iddia ederler. Biliniz ki, onların **uğursuzlukları** Allah katındandır..” (A’râf, 131) âyetindeki *uğursuzluk* kelimesi de müşâkele konusunda örnek olarak zikredilebilir. Çünkü hakikatte onların başına gelen musibetler kastedilmektedir.

“Allah’ın boyası!” (Bakara, 138) âyetinde de bir müşâkele bulunduğu ve bu müşâkelenin yukarıdaki misallerdeki gibi hakiki değil de takdirî yani, mezkûr lafızla mukadder lafız arasında olduğu ifade edilmiştir.¹⁸ Çünkü bir görüşe göre¹⁹ bu âyet, hıristiyanların yeni doğan çocuklarını vaftiz ederek (bir nevi boyayarak) böylece temizlenip hıristiyan oldukları iddialarına bir reddiye olarak, bu takdirî (ifadede lafız

bu manayı vermeyi uygun gördük. Bu hadîs, “Siz bıkmadıkça Allah da bıkmaz” şeklinde tercüme edilmişse de bizce belirttiğimiz şekil daha uygundur.

¹⁴ Kurtubî, I, 145; Hamevî, II, 252. Kurtubî müşâkele ifadesini kullanmamışsa da müşâkele manasında yorumlanabilecek ifadeler kullanmıştır.

¹⁵ bkz. Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Razî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, IV, 79; Kazvinî, I, 327; Hamevî, II, 252; Sâbûnî, II, 148; İsbir-Cüneydî, s. 850; Müsaid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, *et-Tefsîru'l-Luğaviyyu li'l-Kur’âni'l-Kerîm*, Dâru İbni'l-Cevzî, s. 296.

¹⁶ Hamevî, II, 252

¹⁷ Kazvinî, I, 327; Hamevî, II, 252; Hâşimî, s. 375; İsbir-Cüneydî, s. 850

¹⁸ Kazvinî’nin tarifinde işaret edildiği gibi.

¹⁹ bkz. Maverdî, I, 195

olarak geçmese de, sebep-i nüzûlün delaletiyle mana olarak düşünülen) boyama fiillerine karşılık müşâkele yoluyla söylenmiştir.²⁰

İbn Kuteybe bu tür âyetleri “*Muhalefetu Zâhiri'l-lafzi Ma'nahul Lafzın Zâhirinin, Manasına Muhalif Olması*” başlığı altındaki maddelerden üçüncüsü olarak zikrettiği “*el-Cezâu ani'l-fi'li bi-misli lafzihi ve'l-ma'nayâni muhtelifânîl* Manaları farklı olduğu halde, fiilin karşılığını (cezâsını) fiilin lafzıyla zikretmektir” alt başlığı altında ele almaktadır.²¹ Müşâkele ismini kullanmasa da kasdettiğinin müşâkele olduğu açıktır.

Taberî, “*Münafıklar şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında: Biz sizinle beraberiz, biz müminlerle ancak alay ediyoruz. Allah onlarla alay eder! (yestehziu bi-him) ve onları tuğyanları içinde şaşkın vaziyette bırakır*” (Bakara, 14-15) âyetlerini açıklarken, 15. âyetteki, “*Allah onlarla alay eder (yestehziu bi-him)*” ifadesinde istihzanın Allah'a nisbet edilmesi hakkında farklı görüşler olduğuna dikkat çekerek bir görüşe göre ise, bu ifadede istihzanın cezası yerine cezayı gerektiren fiilin zikredildiğini, lafızlar benzese de manaların farklı olduğunu, âyette bildirilmek istenenin “istihzalarından dolayı, Allah'ın onları cezalandıracağı” olduğunu belirtir. Daha sonra, bu konuda âyetlerden başka örnekler verir. Müşâkele ifadesi yerine, “lafızlar ittifak etse de manalar muhtelifdir” ifadesini kullanır.²²

Mâverdî, Zemahşerî, İbnu'l-Cevzî, Kurtubî, Beydavî, Neseî, Hâzin de bu nevi âyetlerde müşâkele ifadesi kullanmasalar da Bakara Suresi, 15. âyet sadedinde, bir yorumu anlatırken, “istihzanın cezası istihzanın ismiyle isimlendirildi” şeklindeki müşâkele manasında yorumlanacak ifadeler nakletmişler ayrıca, açıklama sadedinde müşâkeleye örnek teşkil eden diğer âyetleri zikretmişlerdir²³ Nitekim Keşşâf'ın şârihi Cürcânî de Zemahşerî'nin naklettiği bu ifadeleri açıklarken müşâkelenin varlığına dikkat çekmiştir.²⁴

²⁰ Tîbî, s. 468; İsbir-Cüneydî, s. 851. Tîbî, Bakara, 26. âyette de benzer durum olduğunu söyler (a.y).

²¹ bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkilil-Kur'ân*, neşr., Seyyid Ahmed Sakr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1981s. 275; *el-Kurtayn*, Daru'l-Ma'rîfe, Lübnan, tsz I, 15.

²² bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî., *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, I-XII, Beyrut, 1992, I, 166. keza bkz. a.e, II, 201

²³ bkz., Mâverdî, I, 77; Carullâh Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil*, Beyrut, tsz., I, 187, 343, 573 ; III, 473 ; İbnu'l-Cevzî, I, 25-26; Kurtubî, I, 145 ; Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydavî., *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, I-VI, Beyrut, tsz., I, 62; Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, el-Hazin, *Lübabü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Beyrut, tsz., I, 62; Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil (Tefsiru'n-Neseî)*, Daru'l-Fikr, tsz., I, 62 (Bu üç eser *Mecmuatun mine't-Tefasir* içindedir).

²⁴ bkz. Es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed Cürcânî, *Hâşiye, Dâru'l-Ma'rîfe*, Beyrut, tsz., I, 187 (el-Keşşâf içinde)

Kurtubî, ise bu âyet hakkında değerlendirme yaparken müşâkele yerine *izdivâc* kelimesini kullanarak, bu durumun kelâmda *izdivâc* sağlamak için olduğunu (li-yezdevice'l-kelâm) bunun, lisana farklı kelimeler kullanmaktan daha hafif geldiğini ifade etmiş, ardından "Araplar bir lafzın karşısında başka bir lafzı ona cevap ve karşılık olarak zikrettiklerinde, manaca farklı da olsa o lafızla söylerler" diyerek *izdivâc*'ı açıklarken âdetâ müşâkele sanatının tarifini yapmıştır. Daha sonra bu uygulamanın Arap dilinde yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtmiş, ayrıca misâl sadedinde müşâkeleye örnek olarak zikredilen âyetleri sıralamıştır. Bu açıklamalardan dolayı, Kurtubî'nin "*izdivâc*" ifâdesini müşâkele yerinde kullandığını söylemek doğru olur kanaatindeyiz.²⁵

Belâğat literatüründe İzdivâc, "Kelime veya cümlelerin tatlı ifadelerle eşleştirilmesidir"²⁶, "Secî'e riayetle beraber vezin ve ses uyumu bakımından birbirine benzer kelimeleri seçerek kullanmaktır"²⁷ şeklinde tarif edilmiştir. "Sana Sebe'den bir nebe' (haber) getirdim" (Neml, 22) âyetindeki *sebe'* ve *nebe'* kelimeleri arasında, keza, "Müminler heyyin ve leyindirler (mütevazı ve yumuşak huyludurlar)" hadîsindeki *heyyinûn* ve *leyyinûn* kelimeleri arasındaki benzeşmeler *izdivâc* örnekleridir. İzdivâc teriminin bazı kaynaklarda müşâkele yerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin İbn Kayyım, Kur'ân'daki edebî san'atlarla ilgili eserinde, müşâkele terimine yer vermemiş, ama müşâkeleyle ilgili âyetleri yine bedî sanatlarından olan "*izdivâc*" başlığı altında değerlendirmiştir.²⁸ Müşâkeleye yer veren bazı eserlerde de bu nevi âyetler hem müşâkeleye hem *izdivâc*'a örnek olarak zikredilmiştir.²⁹ Ancak, tarifine ve diğer örneklerine dikkat edildiğinde, *izdivâc*'ın müşâkeleden daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Çünkü tarifden de anlaşıldığı gibi, *izdivâc*'da kelimelerin yanında cümlelerin de eşleştirilmesi (cümleler arasında paralellik sağlanması) söz konusudur. Ayrıca, bu eşleştirmede lafızların aynı olması da şart değildir, benzer olmaları yeterlidir. Nitekim İbn Kayyım, *Alîm* ve *Hâkîm* kelimeleri arasındaki paralellikten

²⁵ İbn Manzûr da –bu âyet ve mekrin Allah'a nisbet edildiği diğer âyetlere değinirken- müfessirlerden yaptığı nakillerde bu ifadeye (*izdivâcu'l-kelâm*) yer verir. Bkz., *Lisânu'l-Arab*, V, 183; VIII, 63

²⁶ İbn Kayyım'ın-Cevziyye, *el-Fevâidu'l-Müşavvik ilâ Ulûmi'l-Kur'ân ve İlmi'l-Beyân*, Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 343. İzdivâc, "şart ve cezâ cümlelerinde iki manayı eşleştirmek" şeklinde de tarif edilmiştir (bkz., Tibî, s. 469; Taşköprüzâde, s. 273; Akkâvî, s. 647; Eren-Özcan, s. 134). İzdivâc yerine, *müzâvece* ve *tezâvüc* kelimeleri de kullanılmaktadır.

²⁷ es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, Matbaa ve Kütübhâne-i Es'ad, İstanbul, tsz., s. 142.

²⁸ İbn Kayyım, s. 343.

²⁹ bkz. Akkâvî, s. 648; Eren-Özcan, s. 134.

dolayı, “*Ve kânullahu Alîmen Hakîmen/ Allah Alîm ve Hâkîm'dir*” âyetini bu konuda örnek olarak zikretmiştir.³⁰ Bu misalin müşâkeleyle ilgisinin olmadığı açıktır.

Müşâkele yerine kullanılan veya müşâkeleyle karıştırılan diğer bir terim ise *mukâbele*dir. “Lafza misliyle mukâbelede bulunmak”³¹ şeklinde tarif edilir. Alevî belâğatla ilgili eserinde, İbn Kayyım gibi, müşâkeleye yer vermemiş, ancak İbn Kayyım’ın izdivâc başlığı altında ele aldığı Kur’an’daki müşâkele örneklerini³² o, yine bedî sanatlarından olan “mukâbele” başlığı altında ele almıştır.³³ Ancak, mukâbelenin de izdivâc gibi, müşâkeleden daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Çünkü, mukâbeleye örnek olarak zikredilen “İyiliğin (ihsân) karşılığı ancak iyiliktir” (Rahman, 60) gibi örneklerde, her iki *iyilik* de yerindedir. İkinci iyiliğin birinciden dolayı söylenmiş olma zarureti yoktur. Ancak “kötülüğün karşılığı kötülüktür” (Şûrâ, 40) örneğinde ise, ikinci *kötülüğün* birinciden dolayı söylendiği açık olup, birinci olmasa mana yanlış olacaktır.

Râzî’nin âyetlerdeki bu tür ifadeler için, bazen *müşâkele* tabirini kullanması, bazen de bu durumun karşı tarafa yönelik *mukâbele* olduğunu söylemesi,³⁴ müşâkeleyle mukâbele tabirlerini müterâdif olarak kullandığı şeklinde yorumlanabilir.

Beydâvî’nin Bakara Suresi, 15. âyeti açıklarken zikrettiği, “lafza lafızla mukabele etmek”, Keza Hâzin’in “çünkü onun (önceki istihza lafzının) mukabilindedir” ifadelerindeki “mukâbele” kelimeleri³⁵ de böyle olup mukâbeleyi müşâkele yerinde kullandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bazı müfessirler bu nevi âyetlerin izahı sadedinde açıkça *müşâkele* ifadesi kullanmışlardır.³⁶

Mezkûr eserlerin bir kısmında müşâkele ifadesine değinilmemesi, bir kısmında ise müşâkele yerine izdivâc, mukâbele gibi terimlerin kullanılması bu istilahın herkes tarafından bilinen ve kullanılan bir terim olmadığı veya belâğat literatürüne daha sonraları girdiği intibahı vermektedir.

³⁰ İbn Kayyım, a.y.

³¹ Alevî, s. 565. *Mukâbele*, “iki veya daha çok muvafık şeyle bunların zıtlarını bir cümlede toplamaktır” şeklinde de tarif edilmiştir. Leyl sûresi, 5-10. âyetlerde birbirleriyle muvafık olan a’tâ, ittekâ, saddekâ, yusrâ ifadelerinden sonra, zıtları olan, bahile, istağnâ, kezzebe, usrâ ifadelerinin geçmesi gibi (Tibî, a.g.e., s. 466; Taşköprüzâde, s. 272). Görüldüğü gibi bu mukâbele tarifi daha çok *mutâbaka* veya *tibâk* da denilen tezât sanatını çağrıştırmaktadır.

³² “Kötülüğün karşılığı kötülüktür” (Şûrâ, 40), “Onlar mekretti, Allah da mekretti...” (Âl-i İmrân, 54) âyetleri gibi.

³³ Alevî, s. 565.

³⁴ bkz; Râzî, IV, 78; XIIV, 179

³⁵ bkz. a.g.e., a.y

³⁶ bkz. Alûsî, I, 158; Sabûnî, I, 39

Kur'ân'daki müşâkele örneklerinin önemli bir kısmı Allah'a nisbet edilerek kullanılan örneklerden oluşmaktadır. Bu tür örneklerde çok defa hakiki manasıyla Allah'a nisbeti uygun olmayan bazı fiillerin müşâkele yoluyla O'na nisbet edildiği görülmektedir. Bu durumun farkında olmayan kimseler bu tür fiillerin Allah hakkında kullanılmasına anlam verememekte, bazı art niyetli kimseler ise bu durumu bahane ederek Kur'ân hakkında sû-i zanlarda bulunmakta, zihinlerde istifhamların oluşmasına sebep olmaktadır. Örneğin, Dursun birazdan ele alacağımız âyetlerdeki *mekr* ifadesini; -kullanıldığı makamı, sözün siyak ve sibakını, mecâzî manada kullanılma ihtimalini, kâfirlerin hile ve tuzaklarına karşı müşâkele yoluyla zikredildiğini... görmezlikten gelerek- "Kur'ân tanrısının hilesi" olarak takdim etmektedir.³⁷ Burada müşâkele yoluyla Allah'a nisbet edilen bu tür fiiller üzerinde durarak, istifham ve şüpheleri cevaplandırmaya çalışacağız.

Şüphesiz bu âyetler hakkında müşâkele yoluna müracaat etmeden açıklamalar getirmek, farklı yorumlarda bulunmak mümkündür. Nitekim tefsirlerde başka yorumlara da yer verilmiştir. Ancak, bu tür âyetlerin yorumunda müşâkele sanatının dikkate alınmasının mananın anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacağı inancında olduğumuz için ağırlıklı olarak bu yorumlar üzerinde duracağız.

I- Meker (المكر)

Lügatte düşmana karşı plan kurma (tedbir) manasına gelen mekr, bir kimse aleyhinde, habersizce, ummadığı, beklemediği bir şekilde plan yapmaktır. Eğer planlanan zarar o kimseye haber verilse *mekr* diye isimlendirilmez.³⁸ Meker, bir plan ile, başkasını maksadından uzaklaştırmak olarak da tarif edilir.³⁹ Bazı kaynaklarda mekr'in mahmûd (iyi) ve mezmûm (kötü) olarak iki kısma ayrıldığı ifade edilmiştir.⁴⁰

Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli âyetlerde geçen bu kelime farklı konularda kullanılmasının yanı sıra müşâkele yoluyla Allah hakkında da kullanılmıştır.

Örneğin, "Mısır azizinin hanımı o kadınların kendi aleyhindeki dedikodularını (mekrlerini) işitince onları konağına davet etmek üzere elçi gönderdi..." (Yûsuf, 31) âyetindeki mekrden maksat o kadınların bir önceki âyette dile getirdikleri "Vezirin hanımı uşağına gönlünü kaptırmış, ondan kâm almak istemiş! Sevda ateşi kalbini

³⁷ bkz. Turan Dursun, *Din Bu*, s. 232, Süleyman Ateş, *Gerçek Din Bu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsz., s. 149 vd.'dan naklen. Keza, *islamiyetgercekleri.com* gibi çeşitli ateist sitelerinde de benzer iddialar ortaya atılmıştır.

³⁸ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-Luğa*, s. 254. Seyyid Ali Ekber Kuraşî, *Kâmûs-i Kur'ân*, VI, 267.

³⁹ Rağîb el-İsfahanî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, Daru'l-Marife, Beyrut, tsz., s. 471.

⁴⁰ bkz. Râğîb, s. 471; Kuraşî, *Kâmûs-i Kur'ân*, mekr maddesi.

yakmış. *Kadın besbellî çıldırmış...*” sözleriyle onu kinamaları, yaptıklarını yadırgamaları ve bu nevi sözleri dedikodu yoluyla yaymalarıdır.⁴¹

*Mekr*in Allah’a nisbet edildiği pek çok âyette ise, bu ifade müşâkele yoluyla ikinci mertebede zikredilmiştir. Yani önce dine ve ilahî emirlere karşı kâfirlerin *mekri* zikredilmiş, bunun peşinden Allah’ın *mekri* zikredilerek, onların *mekr*lerinin boşa çıkarıldığı, karşılığını gördükleri ifade edilmiştir. “*Onlar plan kuruyorlar (mekr ediyorlar), Allah da mekr ediyor. Allah hayru’l-makirîndir (en iyi plan kurandır)*” (Enfâl, 30) âyetinde olduğu gibi.⁴² Bu âyette, müşriklerin *mekr*inden murad, Peygamberimizi öldürmek, yurdundan kovmak veya hapsedmek gibi gizli hile ve planlarıdır. Allah’ın *mekr*inden maksat ise, onların bu planlarını bozan hicret emriyle başlayan süreçtir.⁴³

Bu âyetin bir benzeri olan “*Onlar plan kurdular (mekr ettiler) Allah da plan kurdu (mekr etti). Allah hayru’l-makirîndir*” (Âl-i İmrân, 54) âyetinde⁴⁴ -siyâk ve sibâkdan anlaşıldığı gibi- ilk *mekr*den maksat, yahudilerin Hz. İsa’yı öldürmek için planladıkları tuzak, Allah’ın *mekr*inden maksat da Hz. İsa’yı onların elinden kurtarmaktır.

“*Onlar mekr ettiler biz de onlar farkına varmadıkları bir sûrette mekr ettik. Onların mekrlerinin sonu nasıl oldu, bir bak: Onları ve kavimlerini topyekûn helâk ettik*” (Neml, 50-51) âyetinde ise, onların *mekr*inden maksat, bir önceki âyette ifade edilen, “*Allah’a and içerek şöyle dediler: ‘Gece ona ve ailesine baskın yapalım, sonra da yakınlarına, biz onların helâk edilişi esnasında orada değildik. Biz doğru söylüyoruz’ diyelim*” şeklindeki inkârcıların kötü planlarıdır. İkinci *mekr*den (Allah’ın *mekri*) maksat ise, onların planlarının boşa çıkarılıp ardından helâk edilmek sûretiyle cezalandırılmalarıdır. Âyetin, “*onların mekrlerinin sonu nasıl oldu, bir bak: Onları ve kavimlerini topyekûn helâk ettik*” kısmından da anlaşıldığı üzere Allah’ın *mekri* (helâkı) onların *mekr*inin tabii bir sonucu olmuştur. Bu âyette Allah’ın *mekr*inin onların helâk edilmesi (*demmemâl* helâk ettik) olduğu açıktır.⁴⁵

İnkârcılar Allah’ın dinine karşı planladıkları hile ve tuzaklarının (mekrlerinin) karşılığını daha ağır bir bedelle ödedikleri için hakikatte ancak kendi kendilerine

⁴¹ bkz, Maverdî, *en-Nüketu ve’l-Uyûn*, III, 31.

⁴² İbn Kuteybe, *Te’vîlu Müşkili’l-Kur’ân*, s. 277; Hamevî, II, 252; Sâbûnî, I, 505.

⁴³ bkz. Taberî, VI, 225-229; Kuraşî, VI, 267.

⁴⁴ Bu âyetin müşâkele tarihiyle ifade edildiğine dair bkz. Râzî, IV, 79; Sâbûnî, I, 207.

⁴⁵ Bkz. Kuraşî, VI, 266-267

tuzak kurmuş oluyorlar: “Onlar ancak kendilerine tuzak kuruyorlar ama farkında değiller” (En’âm, 123). “Kötü mekr ancak yapanın başına iner” (Fâtır, 43).

Bu âyetlerde Allah’a nisbet edilen mekrin inkârcıların mekrine, plan ve tuzaklarına karşı, müşâkele yoluyla zikredilmiş, onların planlarını bozan karşı bir mekr ve cezalandırma olduğu açıktır. Nitekim bazı âyetlerde onların mekrleri zikredildikten sonra Allah’ın mekri ifadesi yerine onların cezalandırılması zikredilmiştir. Böylece Allah’ın mekrinden maksadın, onların İslâm aleyhindeki planlarını bozup kendi başlarına dolamak ve yaptıklarının bir karşılığı olarak cezalandırılmaları manasında olduğu anlaşılmaktadır. Şu âyette olduğu gibi: “Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı (mekr) da Allah, binalarına temellerinden gelmiş, üstlerindeki tavan, başlarına çökmüştü! Ve azap onlara ummadıkları yerden gelmişti” (Nahl, 26). “Ve büyük bir plan (mekr) kurdular” (Nuh, 22) âyetinde de benzer durum söz konusudur. Çünkü ilerleyen âyetlerde onların bu büyük planlarının işe yaramaması, helâk edilmeleriyle bildirilir.

“Kendilerine dokunan bir darlıktan sonra insanlara bir rahmet (sağlık ve bolluk zevkini) tattırdığımız zaman bakarsın ki, yine onların, âyetlerimiz hakkında bir mekrleri (aleyhte planları) vardır. De ki: “Allah plan kurmada daha süratlidir!...” (Yûnus, 21) âyetindeki, Allahu esrau mekran (Allah mekr etmede daha süratlidir) ifadesi de yine müşâkele yoluyla söylenmiş olup Allah’a karşı gelenlerin hile ve tuzaklarını boşa çıkarmada Allah’ın sonsuz kudretine işaret etmekte, onlar ne yaparsa yapsınlar, Allah dilediği takdirde, hile ve tuzaklarının boşa çıkacağını ifade etmektedir. Kâfirlerin hile ve tuzakları her ne kadar kendilerine hoş ve güzel görünse de⁴⁶ Allah’ın planı karşısında başarısızlığa mahkûmdur: “Onların mekrleri helâk olucudur” (Fâtır, 10).

“Onlar tuzaklarını kurdular. Oysa tuzakları dağları yerinden kaldıracak (cinsten) olsa bile onların tuzakları, Allah’ın yanındadır (tuzaklarını bütün yönleriyle bilendir)” (İbrahim, 46) âyeti de aynı ilim ve kudrete vurgu yaparak, kâfirlerin plan ve entrikalarının koca dağları yerinden oynatacak güçte dahi olsa, Allah’ın onların planlarını bildiğini ve sonsuz kudretiyle boşa çıkardığını ifade etmektedir. Nitekim Allah’ın her tarafta görevli olan memurları (melekler), yeri ve zamanı geldiğinde cezalandırılmaları için, onların bu kötü planlarını tesbit edip kaydetmektedirler: “Elçilerimiz (melekler) onların mekrlerini yazıyorlar” (Yûnus, 21), “Mücrimlere, yapmış

⁴⁶ Ra’d, 33.

oldukları mekirlerine karşılık, Allah katından bir aşağılanma ve şiddetli bir azap isabet edecektir” (En’âm, 124).

İnkârcıların, Allah’ın diniyle mücadele edenlerin *mekr* ve hileleri hiç hükmünde olduğundan⁴⁷ şu âyette *mekrin* tamamının Allah’a ait olduğu bildirilmiştir: “Onlardan öncekiler de mekr ettiler. Halbuki mekrin tamamı Allah’ındır...” (Ra’d, 42). Bu âyet, tedbir-i küllî’nin Allah’a ait olduğunu, başkalarının plan ve entrikalarının Allah’ın tedbiri karşısında hiç hükmünde olup bir işe yaramayacağını ifade etmektedir. Çünkü insanın ilmi sınırlı olduğu için hile ve çareleri de sınırlıdır. Her şeyin önünü ve ardını görüp ona göre plan yapamaz. Hesaba katmadığı, farkında olmadığı, gözden kaçırdığı noktalar mutlaka olur. Her şeyi bilen, kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığı Yüce Allah için ise bu tür durumlar asla söz konusu değildir. Yakalamak istediği kimse ondan kaçamaz. Cezalandırmak istediği kimse cezasından kurtaracak bir çare bulamaz...

Dolayısıyla artık böyle bir Zât’ın elçisinin kâfirlerin tuzak ve entrikaları karşısında üzülmesi, sıkıntıya düşmesi söz konusu değildir: “(Ey Muhammed) onlar(ın sözlerin)e üzülme, tuzak kurmalarından da (min-mâ yemkurûn) sıkılma” (Neml, 70), “Sabret, sabrın ancak Allah(ın yardımı) iledir. Onlara üzülme, kurdukları tuzaklardan dolayı da (min-mâ yemkurûn) sıkıntıya düşme” (Nahl,127).

Bu tür âyetlerde *mekr*’in Allah’a nisbet edilmesinde bir problem yoktur. Çünkü bu durumda Allah’ın *mekri* onların *mekrinin* bir karşılığı olarak ikinci sırada gelmekte olup onların planlarını boşa çıkarmak ve yaptıklarına karşı cezalandırmak manasındadır. Bu *mekr* adaletin bir gereğidir.

“Allah’ın mekrinden emin mi oldular?! Halbuki Allah’ın mekrinden hüsrana uğramış kimselerden başkası emin olmaz” (A’râf, 99) âyetinde ise, kâfirlerin mekrlerinden bahsedilmeden, *mekr* ifadesi iptidai olarak Allah’a nisbet edilmiştir. Burada Allah’ın mekrinden maksat emirlerine itaat etmeyenleri cezalandırması, azap etmesidir. Dolayısıyla burada da zımnen onların bir *mekri* söz konusudur. Ayrıca başka âyetlerde onların *mekri* dile getirildiği için burada hazf edilip zikredilmemiştir denilebilir.

Bu âyette *mekrin* Allah’a izafesi şu şekilde de izah edilmiştir: Mokr eden kimse mekr olunana beklemediği, ummadığı bir cihetten zarar verdiği gibi, Allah’ın va’dettiği azap da inkârcıların başına ummadıkları ve beklemedikleri bir cihetten

⁴⁷ Fâtır, 10.

geldiği için mekr olarak isimlendirilmiştir. Keza, bu azabı planlayıp (tedbir edip) zamanı gelince indirdiği için de *mekr* ismi verilmiş olabilir. Çünkü mekr lügatte düşmana karşı plan kurmak olduğu için tedbir yerine kullanılabilir.⁴⁸

Meydanî'ye göre ise bu âyette herhangi bir problem yoktur. Çünkü, mekr'in lügat manası, bir işi gizlice planlamak olup gizlice planlanan bir şeyin şer olması gerekmez, bilakis hayır da olabilir. Ancak bu kelime daha sonraları anlam daralmasına uğrayarak, çirkin ve kerih manaları çağrıştırır olmuştur.⁴⁹

Meydanî, diğer âyetlerde geçen mekrin, müşâkele yoluyla Allah'a nisbet edildiğine dair değerlendirmelere de gerek olmadığını belirtir. Ona göre mekrin bu yeni manası bazı müfessirlerin düşüncelerine de hâkim olduğu için, bu bakış açısıyla mekrin Allah'a nisbet edilmesinde bir problem görmüşler, böylece bu ifadenin müşâkele için kullanıldığını söylemek durumunda kalmışlardır. Halbuki, lugavî, asıl manaya yönelselerdi, "gizlice plan yapma" manasındaki mekrin şer için olduğu gibi hayır için de kullanıldığını görecekerlerdi. Meydanî sözlerine devamla şu açıklamalarda bulunuyor: Çünkü, âdil bir devlet başkanı mekreder. Onun mekri ancak hayır içindir. O, suçluların adaletin pençesine düşmesi için mekreder. İslâma bağlı bir müslüman da mekreder. Ancak onun mekri, hayır ve Allah rızasını kazanmak içindir. Allah da mekreder ve o hayru'l-mâkirîndir. Bundan dolayı (mekr hem hayır hem şer için olduğundan) Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de kötü mekri (*el-mekru's-seyyi'*) zemmetmiş, mekri mutlak olarak zemmetmemiştir. Fâtır sûresi 10. âyette şöyle buyruluyor: "Kötülükleri tuzak yapanlar için şiddetli azap vardır. Onların mekri boşa çıkacaktır", 43. âyette de şöyle buyrulur: "Kötü mekr ancak ehlinin başına iner." "Allah onu, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden (*seyyiâti mâ-mekerû*) korudu ve Fir'avn ailesini, azabın en kötüsü kuşattı" (Mü'min, 45) âyetinde de kâfirlerin tuzaklarının çirkinliği dile getirilmiştir. "Kötülükleri tuzak yapanlar Allah'ın kendilerini yere geçirmesinden emin mi oldular?!" (Nahl, 16) âyetinde ise benzer bir üslupla *kötülük planlama* olarak zikredilmiştir. Durum böyle olunca, aslî (lugavî) manaya yönelmek gereklidir. Lafzı asıl manasından ayırmaya gerek yoktur. Hele bir işlem bize problem

⁴⁸ Askerî, s. 254.

⁴⁹ Abdurrahman Habenneka el-Meydanî, *Kavaidü't-Tedebburi'l-Emsel li-Kitabillahi Azze ve Cell. Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1989, s. 454. Mâverdî tefsirine ta'lîk'te bulunan es-Seyyid b. Abdulmansur da bu görüşü daha isabetli bularak, mekr, keyd, istihzâ ve hidâ'nın güzel yönleriyle hakiki manada Allah'a nisbet edilebileceğini belirtir (I, 77).*

çıkartırsa ve bizi tevil yapmaya zorluyorsa, böyle bir yola girmeye hiç gerek yoktur.⁵⁰

Mekrin lügatte hayır için de kullanıldığından yola çıkılarak yapılan bu izahlar –bu açıdan- yerinde ve güzeldir. Ancak, “*Fe-sabrun cemîl... (artık bana düşen güzel bir sabırdır...)*” (Yûsuf, 18) âyetinin mefhum-u muhalifinden yola çıkarak sabrın çirkininin de bulunduğunu söylemek doğru olmadığı gibi, “kötü mekr” (*el-mekru’s-seyyi*) ifadesinin mefhum-u muhalifinden yola çıkarak iyi veya hayırlı mekr bulunduğu sonucuna varamayız. *Güzel sabır* ifadesinde, güzel ifadesi, zaten güzel olan sabrın daha da güzel yapılması manasını ifade ettiği gibi, *kötü mekr* ifadesi de kötülük derecesinin aşırılığını ifade etmek için kullanılmış olabilir. Keza, mekrin hayır için de kullanılması, müşâkele için kullanılmasına mani değildir. Ayrıca, “mekr” ve “keyd” bir düşünce ve tedebbür ürünüdür. Allah için ise düşünme ve tedebbür etme söz konusu değildir. Çünkü Allah gizli ve aşikâr, her şeyi bilendir. Dolayısıyla “mekr” ve “keyd”in O’na nisbeti hakiki manada değil de mecâzî manada değerlendirilmesi veya müşâkele yoluyla olması daha uygun gözükmektedir.

II- Keyd (الكيد)

Asıl manası “meşakkat” olan “keyd” de “mekr” gibi, düşman aleyhine ve onu helâk etmek için plan kurma manasında olup, yine mekr gibi bir tedbir ve düşüncenin sonucu olur. Ancak *keyd* “mekr”den daha kuvvetlidir. Çünkü “keyd” mefulünü harf-i cersiz alır, “mekr” ise böyle değildir. Savaşan kimselerin düşmanlarını helâk etmek için planladıkları çareler, bir fikir ve tedebbür ürünü olduğu için, *mekâyid* olarak isimlendirilir. “Keyd”in e’al-i mukarabe’den (yakınlık bildiren fiillerden) olan *yaklaş*ı manasındaki *kâde*’den geldiği de söylenir. Keyd ile mekr’in eş anlamlı olduğunu söyleyenlerin yanında aralarında fak olduğunu belirtenler de vardır. Buna göre keyd’i mekr’den ayıran fark, mekr’in habersizce olmasına karşın keyd’de, “*falan bana keyd ediyor (yükâyidunî)*” misalinde olduğu gibi, zarar verilecek şahsın haberi olsun veya olmasın, ona karşı kahren zarar vermenin bulunmasıdır.⁵¹ Mokr gibi, keyd de –şer için daha çok kullanılsa da- hayır için de olabilir.⁵²

Şu âyetlerde “keyd” bu manada kullanılmıştır: “*Onların yürüyecek ayakları, tutacak elleri, görecek gözleri, yahut işitecek kulakları mı var!? De ki: "(Allah'a) ortak(koştuk)larınızı çağırın, sonra bana tuzak kurun (kîdûnî), haydi (elinizden*

⁵⁰ Meydanî, s. 455.

⁵¹ Askerî, s. 253, 254. kezâ bkz. Murtaza Ez-Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, I, 2246 (*mekr* maddesi)

⁵² Râğîb, s. 443; Kuraşî, *keyd* maddesi.

geliyorsa) hiç göz açtırmayın bana!", (A'râf, 195) "Allah dışındaki tanrılarınızdan uzağım. Hadî, hep birlikte bana tuzak kurun bana hiç göz açtırmayın! (kîdûnî)" (Hûd, 55). Bu âyetlerde ifade edilen keydden maksadın, peygamberleri vazifelerinden alı koymak ve onları helâk etmek isteyen kâfirlerin, ellerinden gelen –gizledikleri veya tehditkâr bir üslûpla açığa vurdukları- bütün çare ve planları olduğu açıktır. "Ve içinden: 'Allah'a yemin ederim ki, siz dönüp gittikten sonra mutlaka bu putlarınızı başına bir çorap öreceğim (le-ekîdenne...)' diye ekled" (Enbiyâ, 57) âyetinde ifade edilen keydden maksat ise, Hz. İbrahim'in putperest kavmine karşı kafasında tasarladığı plandır. "Evladım!" dedi babası, "sakın bu rüyayı kardeşlerine anlatma. Sonra seni kıskandıklarından sana tuzak kurarlar (fe-yekîdû leke keyden). Çünkü şeytan, insanın besbellî düşmanıdır" (Yûsuf, 5) âyetindeki "keyd"den maksat ise, kardeşlerinin, kıskançlıkları sonucu Yûsuf aleyhinde tasarlayabilecekleri kötü planlardır.

"İşte biz Yûsuf'a kardeşini alıkoyması için böyle bir plan öğrettik (kidnâ li-Yûsuf)" (Yûsuf, 76) "Onlara mühlet veririm, ama vakti gelince cezalandırmam (keydî) pek kesin ve şiddetlidir" (A'râf, 183) "Onlar keyd ediyorlar, ben de keyd ediyorum" (Tânk, 15-16) âyetlerinde ise keyd Allah'a nisbet edilmiştir. Bu âyetlerden birincisinde "keyd" ifadesi, Yûsuf'a kardeşini yanında alıkoymak için, Yüce Allah'ın öğrettiği çareyi ifade etmektedir ki, bu çare âyette de açıkça bildirildiği gibi, planın anlaşılması için kayboldu süsü verilen kabın aranmasına, öncelikle Yûsuf'un kardeşinin eşyalarından değil de diğerlerininkinden başlanarak, en sonunda Yûsuf'un kardeşinininkinden çıkarılmasıdır. İkinci âyetteki, "keyd"den maksadın, kendilerine mühlet verilen kâfirlerin günün birinde ansızın yakalanıp cezalandırılmaları olduğu açıktır. Bu fiillerde bir kapalılık, karşı tarafın habersizliği, gafleti söz konusu olduğu için keyd ismiyle ifade edilmiştir ve Allah'a nisbet edilmesine hiçbir mani yoktur. Üçüncü âyette ise keydin müşâkele yoluyla zikredildiği ve onların keydlerine karşı cezalandırma manasına geldiği açıktır.⁵³

"Ona tuzak kurmak (keyd) istediler de biz onları hüsrânın en betereine uğrayanlar (ahserîn-esfelîn) yaptık" (Enbiyâ 70; Sâffât, 98) âyetinde de dolaylı bir müşâkele vardır. Çünkü onların keyd'lerine karşılık aşağılanmakla cezalandırılmaları –keyd ifadesi kullanılmadan- zikredilmiştir. Nitekim, "Yoksa bir tuzak (keyd) mı

⁵³ bkz. İbn Kuteybe, *el-Kurtayn*, II, 208; İbn Mulakkin, *Tefsîru Ğaribi'l-Kur'ân*, thk., S. Taha el-Meczûb, Alemlü'l-kütub, Beyrut, 1987, s. 545.

kurmak istiyorlar? Doğrusu şu ki, o inkâr edenlerin kendileri tuzağa yakalanmışlardır (mekîdûn)” (Tûr, 42) âyeti de böyledir. Bu âyet, kâfirlerin her türlü *keyd*inin Allah tarafından bir *keyd*le karşılık bularak, kendi başlarına dolandığını, kazdıkları kuyuya düşürüldüklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla, onların *keyd*lerine karşılık Allah tarafından verilen cezayı *karşı keyd* olarak isimlendirebiliriz. Evet, bütün gizlilikleri bilen âlimu'l-ğayb ve'ş-şehâde olan Yüce Allah'ın yanında, inkârcıların planları ne bu dünyada ne de âhirette bir fayda sağlayacaktır: “*Onların tuzaklarını (keydehum) boşa çıkarmadı mı?*” (Fîl, 2), “*O gün, tuzakları (keyduhum) kendilerine bir yarar sağlamayacak...*” (Tûr, 46).

Mekr'de olduğu gibi, *keyd*'in de lügatte iyi şeyler için kullanıldığına; çare aramak, çabalamak, tedbir almak, savaşmak, araştırmak ve istemek gibi lûgat manalarına dikkat çeken Meydanî, bu manaların başkalarını hoşlanmadıkları bir duruma düşürecek iş peşinde olma ve tedbir alma etrafında döndüğünü, bu işlerin peşinde olmak, tedbir almak ve plan kurmanın hayırlı bir iş için de şer bir iş için de olabileceğini söyler. Ona göre, “*İşte biz Yûsuf'a kardeşini alıkoymasını için böyle bir plan öğrettik (kidnâ li-Yûsuf)*” (Yûsuf, 76)⁵⁴; “*Onlara mühlet veririm, ama vakti gelince cezalandırmam (keydî) pek kesin ve şiddetlidir*” (A'râf, 183) gibi âyetlerde *keyd*in Allah'a izafesinde bir problem yoktur. Dolayısıyla, “*Onlar keyd ediyorlar, ben de keyd ediyorum*” (Târik, 15-16) gibi âyetlerde müşâkele yoluyla problemi halletmeye gerek yoktur. Çünkü, umumun tasavvurunda ve avamın örfünde *keyd*in anlam daralmasına uğrayarak çirkin ve kötü bir manada kullanılması, Allah'a nisbet edilmesinde bir problemin var olduğu kanaatine yol açmış ve müşâkele yoluyla bundan kurtulma yolu aranmıştır. Halbuki kelimenin asıl manasına müracaat edildiği takdirde, bu ifadeyi Allah hakkında kullanmada, O'nun sıfatlarının kemaline aykırı bir durum söz konusu olmayacak, müşâkele ile tevil etmeye de sığınılmayacaktır. Şöyle ki; Kâfirler şer peşinde *keyd* ederler, çünkü onlar *keyd*leriyle yeryüzünde hakkı bertaraf edip batılı ikame etmek için çalışırlar. Yüce Allah ise, hayır için *keyd* eder. Çünkü o fesatçıların işlerini tamamlamalarına fırsat vermez. Onların *keyd*ini, kendi boyunlarına dolar. Sevdiği mümin kullarına düşmanlarına karşı yardım eder. Hakk'ın yardımcılarını destekler. Kâfirler ve müşrikler istemese de nurunu tamamlamak için onlara karşı koyar.⁵⁵

⁵⁴ Askerî'ye göre bu âyetteki *keyd*, *illâ en-yeşâallâh* ifadesinin de delaletiyle *irade etmek* manasındadır (s. 253).

⁵⁵ Meydanî, s. 456.

Bu açıklamalar, mekrde olduğu gibi, benzer manadaki *keyd*in Allah'a nisbet edilmesi hakkında akla gelen istifhamlara ikna edici bir cevap teşkil etmesi bakımından yerinde ve güzeldirler. Ancak *keyd*in hayır için de kullanılması ve Allah'a nisbet edilmesinde bir problem olmaması, müşâkele yoluyla kullanılmasına mani değildir. Dolayısıyla, konunun izahında her iki değerlendirmenin de zikredilmesinin daha yerinde ve isabetli olacağı kanaatindeyiz.

III- Hud'a (الخدعة)

Hud'a (hidâ') yarar sağlamak veya bir zarardan kurtulmak maksadıyla, alışverişte yapılan aldatmada olduğu gibi, bir şeyi olduğunun aksine göstererek aldatmaktır. Bir düşünce, tedebbür ve fikir yürütmeyi gerektirmez.⁵⁶

Kur'ân-ı Kerim'de Bakara, 9; Enfâl, 62 ve Nisâ, 142 âyetlerinde geçen *hud'a* kökünden türetilmiş fiiller münafıklara nisbet edilmektedir. Çünkü, aldatmak münafıklığın en bariz âlâmetlerindedir.

Enfâl, 62. âyette "Eğer onlar seni aldatmak (yahdaûke) isterlerse, şüphesiz Allah sana kâfidir" buyrulur, müşriklerin peygamberimizi aldatarak zarar vermek istemelerine karşılık Yüce Allah'ın Peygamberini onlara karşı koruyacağı ifade edilmektedir. Çünkü Allah'ın peygamberini aldatmaya çalışmak, Allah'ı aldatmaya çalışmak gibidir. Dolayısıyla böyle bir çabanın başarısızlıkla sonuçlanacağı kesindir.

Nisâ sûresi 142. âyette ise "Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışıyorlar, halbuki aslında Allah onları aldatıyor (hâdiuhum)" buyrulur, münafıkların Peygamberi ve müminleri aldatma çabaları Allah'ı aldatma olarak değerlendirilmiş, Allah'ı aldatmak imkânsız olduğu için bu çabalarının boşa çıkacağı, müşâkele yoluyla, "halbuki aslında Allah onları aldatıyor (hâdiuhum)" şeklinde ifade edilmiştir. Hakiki manasıyla Allah hakkında muhal olan bu ifadeyle, onların böyle bir çaba içine girmekle, aslında kendi kendilerini aldattıkları, kendi kuyularını kazdıkları, kendi acıklı sonlarını hazırladıkları ifade edilmektedir. Nitekim Bakara Suresi, 9. âyette bu durum açıkça ifade edilir: "Onlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışıyorlar, halbuki ancak kendilerini aldatıyorlar."

IV- İstihza (الإستهزاء)

Kur'ân-ı Kerim'de müşâkele yoluyla Allah'a nisbet edilen fiillerden birisi olan ve hezee (hüzü') kökünden gelen istihza, lügatte, bir kimseyi hafife alarak, tahkir

⁵⁶ Askerî, el-Furûk, s. 253.

ederek onunla eğlenmektir. İstihza, hüzü' (alay) etme manasında kullanılsa da, asıl manası, alay talebinde bulunmaktır. Suhriyye ile eş anlamlı olarak da zikredilir.⁵⁷

Kur'ân-ı Kerim'de alay konusu edilen şeyler hakkında *hüzûv*, alay etme manasında ise *istihza* ifadeleri kullanılmıştır. Çeşitli âyetlerde kâfirlerin, İslâm dinini, peygamberleri⁵⁸, peygamberimizi, Allah'ın âyetlerini, namazı, uyarıldıkları şeyleri alay konusu ettikleri bu şeyleri vesile ederek eğlendikleri ifade edilir.⁵⁹ "Hüzûv" her defasında kâfirlere nisbet edilir. Hz. Mûsâ'ya "Bizimle eğleniyor musun?! Bizi alay konusu mu ediniyorsun?" (*e-tettehizunâ huzuven*) diyen kavmine karşı Mûsâ (a.s)'nın "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" (Bakara, 67) ifadesinden de anlaşıldığı gibi *hüzuv*, cahillerin, kaba ve bilgisiz kimselerin özelliğidir.

Onların bu alaylarına; Allah'ın diniyle, âyetleriyle, peygamberleriyle... eğlenmelerine karşılık, Allah da onları çeşitli şekillerde cezalandırmış, "va'd ettiğin azabı getir de görelim!" diyerek alaya aldıkları, eğlendikleri azaba duçar etmiştir. Bundan dolayı istihzaları kendilerinin helâkine sebep olduğu için, âdetâ Allah onlarla alay etmektedir.⁶⁰

"Münafıklar şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında: Biz sizinle beraberiz, biz müminlerle ancak alay ediyoruz. Allah onlarla alay eder (yestehziu bi-him) ve onları tuğyanları içinde şaşkın vaziyette bırakır" (Bakara, 15) âyetinde istihzanın müşâkele yoluyla Allah'a nisbet edildiği açıktır.⁶¹ Çünkü önce münafıkların istihzası bildirilmiştir. Allah'ın istihzası, onların istihzalarının karşılığını, cezalandırılmalarını ifade etmektedir. Allah'ın onları helâke götürecektir tuğyanları içinde şaşkın bırakması da, Allah'a nisbet edilen *istihza*dan ne kastedildiğine dair ışık tutmaktadır.⁶² Onlar, istihza edilmemesi gereken şeylerle istihza ederek, kendileri istihza edilmeye layık duruma düşmektedirler. Nitekim pek çok âyette onların, âyetlerle, peygamberlerle, va'd oldukları azapla alay etmeleri, eğlenmeleri sebebiyle helâk edildikleri, alay ettikleri azabın başlarına indiği bildirilmektedir. Ayrıca kıyamet gününde de bu istihzalarına

⁵⁷ bkz. Zemaşşerî, I, 187; Rağîb, s. 542; İbn Manzûr, I, 183.

⁵⁸ Bütün peygamberler inkârcılar tarafından alaya alınmışlardır (bkz. Hicr, 11; Yâ-sîn, 30; Zuhuf, 7).

⁵⁹ bkz. Bakara, 231; Mâide, 57-58; Kehf, 56, 106; Enbiyâ, 36; Furkân, 41; Lokmân, 6; Câsiye, 9, 35.

⁶⁰ Alay etmek (istihza) Allah için hakiki manada doğru olmadığı için mecâzi manada değerlendirilerek "ceza verir" manası verilmiştir (bkz. Rağîb, s. 542-543).

⁶¹ bkz. Râzî, IV, 78; Sâbûnî, I, 39.

⁶² Bu âyette, münafıkların müminlerle alay etmelerine karşın, müminlerin onlara mukabelesi beklenirken, "Allah onlarla istihza eder" denilmesinde, Allah'ın müminlere değer verdiğine ve onlara karşı çok merhametli olduğuna işaret vardır. Keza Allah'a dayanmış kimselerle istihza edilmemesi hususunda bir uyarı söz konusudur.

muvafık bir cezayla karşılaştıklarıdır. Çünkü ceza, işlenen suçun cinsine uygun olarak verilir (*el-cezâu min cinsi'l-amef*)⁶³ O halde bu âyette müşâkele tarikiyle ifade edilen, Allah'ın onlarla istihzasını da bu manada ele almak gerekir.

Taberî, Mâverdî, Zemahşerî, İbnu'l-Cevzî, Kurtubî gibi müfessirler bu âyette istihzanın Allah'a nisbet edilmesi hakkında çeşitli görüşler sıralar. Bunlardan birisi, "mana muhtelif olduğu halde lafza riayet edilerek cezâ'nın, kendisinden dolayı cezâ verilen fiille isimlendirilmiştir." Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu ifadelerle anlatılmak istenen müşâkeledir. Nitekim bu müfessirlerden çoğu açıklamalarının ardından müşâkele için örnek olarak sunulan âyet ve şîirleri bu konuda açıklama olarak zikretmişlerdir. *Allah'ın istihzâsı* hakkındaki diğer görüşler ise özetle şöyledir:

1. Bu âyette Allah'ın münafıklarla istihzasından (ve başka âyetlerde geçen suhriyye, mekr ve hud'asından) maksat, "O gün münafık erkek ve kadınlar, müminlere: «N'olur,» derler, «yüzümüze bir bakın da nurunuzdan biz de yararlanalım.» Bunun üzerine onlara şöyle denilir: «Arkanıza dönün de bir nur arayın!» Derken, aralarına bir duvar çekilir. Bu duvarın bir kapısı olup bu kapının iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azap vardır." (Hadîd, 13), "O kâfirler kendilerine mühlet vermemizin kendileri hakkında hayır olduğunu sanmasınlar. Onlara mühlet vermemiz, günahlarının artması içindir. Onlara zelil ve perişan eden bir azap vardır." (Â-i İmrân, 178) gibi âyetlerde ifâdesini bulan, Yüce Allah'ın kıyamet günündeki onlara muamele ediş şekilleridir.

2. Cehennemde nihayet derecede zillet altında iken kendilerine "Tat! Şüphesiz sen çok aziz ve kerim birisin!" (Duhân, 49) denilmesidir.

3. İşledikleri günah ve inkârlarından dolayı Allah'ın onları kınamasıdır.

4. Allah'ın, onları hata ve cehâletle suçlamasıdır.

5. Allah'ın onlara bir istidrac olarak mühlet vermesidir.

6. Yapmak istedikleri şeyin (istihzâ, mekr, hud'a) kendi başlarına indiğini bildirmektir.

⁶³ bkz. En'âm, 5, 10; Tevbe, 64; Hüd, 8; Nahl, 34; Enbiyâ, 41; Şuarâ, 6; Yâ-sîn, 30; Zümer, 48; Ğafir, 83; Câsiye, 33; Ahkâf, 26. Bir rivâyette, "Dünyada iken Allah'ın diniyle alay edenler için kıyamet gününde cennetten bir kapı açılacağı, bunu gören istihzacıların oraya doğru koşacakları, tam oraya vardıklarında kapının yüzlerine kapanacağı, sonra başka bir kapı açılacağı bu sefer oraya doğru koşacakları fakat kapının tekrar yüzlerine kapanacağı, müminlerin de onları seyredip güleceği" bildirilmiştir (Mâverdî, I, 76; İbnu'l-Cevzî, I, 27; Kurtubî, I, 145; Rağîb, s. 543; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Daru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1985, I, 62-63). Nebe', 26. âyetindeki "yaptıklarına muvafık bir karşılık" (cezâen vifâkâ) hükmü de böyle bir cezalandırmanın uygunluğuna işaret etmektedir.

7. Onlar Peygamber'e ve mü'minlere içlerinde olanın aksini izhâr ettikleri gibi (ki bu, bir nevi istihzâdır), Allah'ın da onlara -âhirette onlar için hazırlanan şeylerin aksine- bir takım dinî hükümler izhâr etmesidir. Yani onların, zâhiri imânlarına binân, müslüman gibi muamele görmeleridir.

Taberî daha sonra, istihzânın manasının, *istihzâ edenin istihza edilene -içinde daha sonra karşılaşacağı kötü hali saklı tutarak- zâhiren onu hoşnut edecek söz ve fiiller sergilemesidir* açıklamasında bulunarak, son maddeyle paralellik arz eden bu açıklamanın doğru görüş olduğunu belirtir.⁶⁴

Zemahşerî de bu görüşe yer vermekle birlikte, âyetin manasının *münafıkların hor-hakir kılınmaları* olduğunu, kelimenin kökünün de bu manayı desteklediğini belirtir.⁶⁵

Bu tür âyetleri açıklamada müşâkele yoluna müracaat etmeyi gerekli görmeyen Meydanî ise, bu âyet hakkında şu açıklamada bulunur: Yüce Allah, onları yaptıklarının benzeriyle cezalandırmakta, onları -kendileri müslümanlarla nasıl alay ettilerse-, müslümanların da onlarla alay edecekleri bir duruma düşürmektedir. Bir kimsenin öldürülmesine imkân sağlayana *kâtil* denilmesi gibi, onları müslümanlar tarafından istihza olunacak bir konuma düşüren bu cezalandırma Allah'a ait bir fiil olduğu için istihzanın da ona nisbet edilmesi uygun olmuştur.⁶⁶

V- Suhriyye (السخرية)

İstihza gibi, Türkçe'ye *alay etmek* olarak tercüme edilen "suhriyye" (*suhr*), aslında istihzadan farklıdır. Şöyle ki, istihzada, istihza edilenden istihzaya sebep olan bir fiilin (eylem) vukuu söz konusu değildir. *Suhr* ise kendisiyle alay edilen kimseden (meshûrun minh) bir eylemin vaki olduğuna delâlet eder. Bu iki kelimenin kullanılışı da bu duruma delâlet etmektedir. Çünkü, *istehze'tu bi-hi* (onunla istihza ettim) dediğimizde, istihza fiili *bâ* harf-i cerrîyle geçişli kılınır. *Bâ* ise, ilsak (bitiştirme) için kullanılır. Sanki böyle bir ifadeyle, istihzaya sebep olacak bir şey vuku bulmaksızın, o kimseye istihzayı bitirtmiş oluyoruz. *Sehirtu min-hu* dediğimizde ise ifade, suhriyyenin, ona (*suhriyye'*ye) sebep olan bir şey üzerine vaki olduğunu gösterir. Tıpkı *taaccebtu min-hu* (ona/ ondan dolayı şaştım) misalinde olduğu gibi. Çünkü bu ifade şaşmanın, şaşkınlığı gerektiren bir fiil (eylem/ davranış) üzerine vaki olduğunu gösterir. *Suhriyye'*nin, *bir şeyi zelil kılarak emre âmâde kılmak* manasındaki, *teshîr*

⁶⁴ bkz. Taberî, I, 165-167; Mâverdî, I, 77; Zemahşerî, I, 187; İbnu'l-Cevzî, I, 25-26; Kurtubî, I, 145-146.

⁶⁵ Bursevî ise, hor-hakir kılmanın istihzânın *lâzımı* olduğunu ifâde etmektedir (bkz., a.g.e., I, 62).

⁶⁶ Meydanî, s. 460.

kökünden olması da mümkündür. Bu durumda suhriyenin manası, bu fiile muhatap olanın âdeta zelil kılınıp emre âmâde kılınmasıdır.⁶⁷

“Böylece onlardan alay edenlerin (sahirû min-hum) başına alay ettikleri (kânû yestehziûn) şey (azap) ini verdi” (En’âm, 10) âyetinde, alay etme manasında önce sahirû, sonra yestehziûn denilmesi, bu iki kelimenin (istihza ve suhriye) birbiri yerine (müteradif/ eş anlamlı olarak) kullanılmasının isabetli olduğunu gösteriyor.

Kur’ân-ı Kerim’de iki âyette kâfirlerin peygamberimiz ve müminlerle alay etmeleri yesharûn fiili ile ifade edilmiştir.(Sâffât, 12; Hucurât, 11). İki yerde ise bu fiil, birinde Hz. Nuh’a, diğerinde Yüce Allah’a müşâkele yoluyla isnad edilmiştir: Hz. Nuh’un gemi inşa etmesi sırasında kendisine uğrayanların onunla alay etmeleri üzerine (Hûd, 38), Hz. Nuh “Siz bizimle alay ediyorsanız (tesharû) biz de sizin alay etmeniz gibi, sizinle alay edeceğiz (nesharu)” ((Hûd, 38) ifadesiyle mukabelede bulunmuştur. Burada Hz. Nuh’un müşâkele yoluyla söylediği alay, onların dünyada tufan ile, âhirette ise rüsvaylıkla cezalandırılmalarıdır.⁶⁸

Bu ifadenin Yüce Allah’a isnad edildiği âyet ise, “Müminlerle alay ediyorlar (yesharûn) Allah da onlarla alay ediyor (sahira) ve onlar için elim bir azap vardır” (Tevbe, 79) âyetidir. Bu âyette bu fiilin müşâkele yoluyla Allah’a nisbet edilmesinden maksat, onların müminlerle alay ederken Allah katındaki trajikomik durumlarıdır. Çünkü onlar bu tutumlarıyla –âyetin devamından da açıkça anlaşılacağı üzere- kendilerini büyük bir tehlike içine atıyorlar, ama bunun farkında değiller.

VI- Nisyân (النسيان)

Müşâkele yoluyla Allah’a nisbet edilen fiillerden bir diğeri ise, unutmak manasındaki nisyân’dır. “Rabbim unutan değildir” (Meryem, 64), “Rabbim şaşırılmaz ve unutmaz” (Tâ-hâ, 52) âyetlerinde de ifade edildiği gibi Allah için unutmak asla söz konusu değildir. Dolayısıyla, “Onlar (münafıklar) Allah’ı unuttular Allah da onları unuttu” (Tevbe, 67), “Bu güne kavuşmayı unuttuğunuz gibi, şimdi biz de sizi unuttuk” (Câsiye, 34), “Bu güne kavuşmayı unuttukları gibi, bugün biz de onları unutturuz” (A’râf, 51) âyetlerinde unutmamanın Allah’a nisbetinin, onların unutmalarına mukabele olarak müşâkele yoluyla olduğu ve Allah’ın rahmetinden uzak tutulmuş vaziyette terk edilme manasında olduğu açıktır.⁶⁹ Nitekim, “Artık şimdi bu günü unuttuğunuz için azabı tadın bakalım, biz de sizi unuttuk” (Secde, 14) âyetinde ve kör olarak

⁶⁷ Askerî, s. 249.

⁶⁸ bkz. Râzî, XVII, 179.

⁶⁹ bkz. İbn Kuteybe, Te’vilü Müşkili’l-Kur’ân, s. 500; Sâbûnî, I, 550; II, 508.

haşredilen kâfirin, “*Rabbim beni niye kör olarak haşrettin, halbuki ben dünyada iken görüyordum?!*” demesine karşılık, Yüce Allah’ın “*Evet öyledir! Sana âyetlerimiz ulaştı da sen onları unuttun, işte bugün de sen unutulursun!*” (Tâ-hâ, 126) şeklindeki cevabında bu unutmanın manası daha açık bir şekilde görünmektedir.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı âyetlerde Allah’a nisbet edilen *mekr*, *keyd*, *istihza*, *suhriyye*, *nisyân* ifadeleri zihinlerde bazı soruların oluşmasına sebep olmaktadır. Ancak, ilgili âyetler ayrıntılı bir şekilde ele alınıp incelendiği takdirde bu ifadelerin mecazî manada, inkârcıların söz ve fiillerine bir mukâbele olarak ve daha çok müşâkele yoluyla zikredildiği görülecektir. Keza, hile ve tuzak manalarını çağrıştıran *mekr* ve *keyd* ifadelerinde olduğu gibi, bazı kelimeler anlam daralmasından dolayı günümüzde yanlış çağrışımlara neden olabilmektedir. Ayrıca, *salât* kavramı müminlere nisbet edildiğinde, dua ve ibadet; meleklerle nisbet edildiğinde istiğfar; Allah’a nisbet edildiğinde ise rahmet ve mağfiret manası kazandığı gibi⁷⁰, bir takım kelimelerin, nisbet edildikleri varlıklara ve farklı mevkilerdeki şahıslara göre farklı manalar kazandığı da bir gerçektir. Bir sözün anlamını kavramada, sözden kastedilen mananın ne olduğunu doğru bir şekilde öğrenmede, o sözü “*kim söylemiş, kime söylemiş, ne için söylemiş, nasıl bir ortamda söylemiş?*” gibi soruların cevaplandırılması çok önemlidir. Aynı ifade, farklı ortam ve makamlarda bulunan insanlar tarafından farklı manalar için kullanılmış olabilir. Bir âmirin emrinde çalışan kimseye “*aferin!*” demesiyle, bir çocuğun aynı şahsa “*aferin!*” demesi arasında çok fark vardır. Keza, bu ifade bir başarıdan dolayı söylenmişse, takdir, başarısızlıktan dolayı söylenmişse takdir ve alay ifade eder... Dolayısıyla bu tür kelimelerin Allah’a nisbet edilmeleri durumunda Yüce Yaratıcı’nın sıfatlarına yaraşır bir mana kazandıkları, mecazî manada kullanılmış veya müşâkele tarikiyle ifade edilmiş olabilecekleri gözden uzak tutulmamalıdır.

⁷⁰ bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *el-Furuk*, (baskı yeri ve tarihi yok), s. 98; keza bkz. Rağib, *el-Müfredat*, s. 285.